

Депутат, оон эргелери СОҢГУКЧУЛАРНЫҢ МОЙНУНГА ОЛУРУПКАШ...

Күрүне Думазының депутаттары боттарыга хамаарыштыр хөй-ле чингелделер кылып алган радио, телевидение болгаш парлаалгага дамчыткан. Бо талазы-биле бистин Дээди Хуралдың депутаттарында байдал кандыгыл дээрзин номчукчулар сонуурга айтырып турар. Ук айтырыга хары кылдыр дараазында материалды парладывс.

Чамдык кижилер депутат болуп алыр дээш, ажы-биле хөөредип чугаалаарга, шуут-ла кезин андара келпекчи маннажып турарлар. Күзенич эрге-чагырга дөзүңчү кирип алыр дээш, ол чүндү-даа канчаарыга белев. Бистин Тывага киминь кая дагган, таакпы, арага үлөп турганын бээни билдир бис. Ынчап тургаш эртин алган депутаттарын ам көөрге, парламентте чүгле кизи саны болуп, кылпкан орта чүзү-даа чок, сүмелчекти савалы-даа чок, омаа-хоң куруг олурар, чамдыкта сессияларынга бээни келбес.

Күрүне Думазының депутаттары бо чоруурда, боттарыга бажын ажы чингелделерни кылып алган. Ол бүгүнү мааа алап санаар дээрге, солун шөлдү чедипшес, ынчангаш бистин Дээди Хурал депутаттарынын Күрдүмада өөрлеринден чыда калбас дээш канчаар кызып-кылайып, "куженни" турарын көргүзүп көрөля. Кол-кол чингелделерни оларда дүжүрүп бижип алган болганда, катаптап тургаш канчаар. Эрткен чылын келген дораан оларнын көргөн "шыгыш" хоойлузу "Тыва Республикаынын Дээди Хуралынын (парламенттин) депутаттарынын эрге-байдалынын дугайында" төлевилел болган. Ооун 1999 чылдын ноябрь 24-те катап көргөш, ал салдары-биле ТР-нің Президентизмине чоруткан.

Ук хоойлу төлевилелинин 7 чүзүндө ДХ депутаттар доктаамал үндезинде ажилдап турар бир дузалакчылыг болур эргил дээш. Дузалакчынын акса-шалын ДХ-нин консультантынын ажил төлевирине деп болур болгаш ДХ-нің сметаында ону акшаландырар. Ол-ла үеде ук дузалакчылар оон штаттык кирбес, тускай дүрум-биле ажилдаар. Магалы аа? Депутаттын дузалакчыны болуп алгаш, ол-ла үеде өске ажилды база кылып болур сев. 32 депутатка 32 дузалакчы шуут бунду штат. Дүжүмтеттер саны көүдөп-ле турар деп, оон алгыржып-ла турар... Уш дугаар эге депутат эргени урөп болбазыга тураскааткан. Бөдүүнү-биле чугаалаарга, депутаттын сонгудуп алган 4 чылынын иштинде ааа "дээп болбас", чүгле херек үүлгедип чыда туттуруп алган болза, ынчан чүгле "тудуп, субаап" болур. Оон өске үеде ДХ-нің чөпшээрли чокта суд чуруму-биле харысалга оонап болбас, тудуп хоругдап, үжөп-чиндип, байсаап болбас. Депутаттын оран-савазын, ап чоруур чүзүгү, тран-спортун үжөп, дээр эрге чок. Кандыг-даа чүкү ап чоруур болза, орук шын-чөшкенин ажил-дакчылары оларын хынап болбас дээш.

Оон савал-болалы, туржу, депутаттын эрге-байдалына дүжүр өске-даа хөдөлүшкенин дээш хуусаазы төнерге-даа, кеземче хөрөңгө азы өске-даа харысалга оонаштырып болбас деп көргөн. Чыгыс сөс-биле хөөредип чугаалаарга, депутат кизи назыны-биле "дээп болбас демир өргөн" шынчилыг. Дараазында 4-кү эгеде депутаттарнын социал болгаш өске-даа магадылалдарынын дугайында чугаалап турар. Депутат кижинин амы-тын болгаш кадыкчылыг республика бюджетинден оон чыл дургузунда алыр ашазынын түрү-биле денештир түрүдөн ыяал-биле камгалаттынган турар ужурулуг. Доктаамал үндезинде ажилдап турар депутаттын ашаа азы кадакыга стаж үзүктөлүшкенин болдуруп болбас. Дерт чыл иштинде депутаттын бодунун ажилдар чери, стажы, төлевирлери, шаңнал акшалары, чингелдер шуту хөөзөр артар ужурулуг дээш. Доктаамал эвес, теле-вир чокка депутаттар турарларын Дээди Хуралдың чөпшээрли чокка ажилындан үндүрүп болбас. 28 чүзүндө Дээди Хуралды тардыпкан таварылга-да, оон эргелери көрдүнгөн. Тарадыпкан хунүнден эгелээш, хуусаанын төнчүзүңге чедир үеде депутаттарга ай санында шалынны барымдаалап тургаш, бир чылдында хөй эвес кылдыр хары угда акшаны төлөп бээр. Бо таварылгада 27-ги чүзүлдө көрдүнгөн күш-ажыл талазы-биле магадылалдарын бээр. А ында дем адынымы депутаттын ажил стажы, алыр шалынны дээш, өске-даа язы-буру магадылалдардыр. Аай-дедир көжөр аларган таварылгада оон эт-хөрөңгөзин, чүзүгү (копейкелерге 10 тонна чедир) халас сөөртүп бээр. Бистин депутаттарыныс найсылалга бажы ап алгаш, оон ону хостап берип, дедир көдөжө көжөр деп чүве төөгүгө туруп көрбээ. Улаусту депутат бич чүткүр чүвези ол — найсылалга бажы ап алары. Улуг Хуралды Дээди Хурал-биле салчап алгаш, 95 чылда ынаар чүткүзүүнө-не кизи чок болганын сактып кээлинер. "Кызылга бажы бээр, ынчангаш кандидаттар тур мев" деп, чамдык уду ажимы-биле чугаалап турган дээр чоран. Ынчап келирге, чөле ол-бо эрге-чагыргаларже чүткээ кижилерин чон дээш ажилдарга сажы бар бе, хууда сонуургалдарын хандырып алза-ла, ол-ла хөвирлиг. А бүдөр-бүтпес чүзүн-бүрүн аазаашкынар кылып турда, ааскыр-сөскүр кижилер амыр-ла, чамдык-тарыны савал-болдаларын чугаалай бээри магачок. Сонгуп алган депутаттарыныс боттарына камаарыштыр кандыг чингелдер кылып алганын чүлө күрүне хандырылганында интернатта турары-биле дөмөйлөп болур хөвирлиг. Чеченчидип чугаалаарга, үндүрүг төлөкчилери — сонгукчуларын мойнуна олурупкаш, бунда халан-надыпкан, чыргач чурттан чоруур байдалды депутаттар-лар-дыр. Ындыг чыргач каа турар боор, депутаттары дээрге-де хууда аас-кежик дээни-дир.

"лапша азып" келдир чүве, бидинмес. Депутаттар хуусаазы төнерге, оларга хары угда мөөң пособие база төлөп бээр, немелделери болгаш хуулары-биле катая санаан үш айнын шалын хөмчөөлүңге ден акшаны пособие кылдыр бээри көрдүнгөн. Ол-ла депутат улаштыр ажилдавайы, ажилым чок дээш өөңге олуруптар болза, ааа пособиеден аныгда, ДХ-нин сая-хөө эргеленин дамчыштыр ай санында ортук ажил төлевирин бир чыл дургузунда ааа хөөзөр артар. Бир чыл иштинде өөңге чыргач олурар болза, акша база бөө хөөзөр чоруу турар.

31 чүзүлдө депутаттарын пенсия хандырылганына тураскааттынган. Депутаттын шалын сайтка ден деп билдир бис. А пенсиялар назы чедип кээрге, ол шалынны 80 хуузуна ден пенсияны депутат алыр. Бир эвес ол хөөкүй, хөөредип чугаалаарга, божжилеп чыдып-чыдып, бир шагда депутаттап чоран мен деп сактып келгеш, айтырып тургузуп келген хунүнде ТР-нің сайлынын шалыннын 80 хуу хөмчөөлү-биле пенсия алыр эргелиг дээш. Тоолда-биле дөмөйдөр бе?

32 чүзүлдө ДХ-нің депутаттын бүрүн эргелерин боттандырыныга материал-сан-хөө байдалдарын хандырыныг дугайында чугаалап турар. Доктаамал ажилдап турар депутат ай санында шаңнал акшазын алыр ДХ-нин болгаш оон даргазынын фондурларынын акша-хөрөңгелерин үндүргүлөрдөн хостаар кылдыр көргөн.

Доктаамал үндезинде депутаттын шөлээзи 50 хонук, эмнедери-биле дузалакчы акша оон айда шалынны-биле ден хөмчөөлү болур. Доктаамал эвес үндезинде депутаттарга ажилдап турар чөриге 50 хонук шөлээзи бээр болгаш эмнедир акшазынын ылгалын төлөп бээр. Шушту төлөгелер республика бюджетинден чоруттунар, оон өске кайнын алыр ийик аан.

Депутат статус дугайында хоойлу төлевилелинин чамдык чүзүлдери көрүп көөрге, мындыг-дыр. Сонгукчулар мону помчааш, маааа хамаарыштыр боттарынын савал-болдаларын чугаалай бээри магачок. Сонгуп алган депутаттарыныс боттарына камаарыштыр кандыг чингелдер кылып алганын чүлө күрүне хандырылганында интернатта турары-биле дөмөйлөп болур хөвирлиг. Чеченчидип чугаалаарга, үндүрүг төлөкчилери — сонгукчуларын мойнуна олурупкаш, бунда халан-надыпкан, чыргач чурттан чоруур байдалды депутаттар-лар-дыр. Ындыг чыргач каа турар боор, депутаттары дээрге-де хууда аас-кежик дээни-дир.

"ШЫН" СОЛУН ШЫН БОЛЗУН

"Шын" солунун төөгүзү актыг араттарын төгүлген арыг ханы-биле эгелээн деп чугаалазымза, бөгүн аааа кым-даа элдепсинмес боор.

"Шын" кучулуг, ШЫНАР АЧЫЛЫГ деп тыва улус балар шагдан бээр чугаалажып чоран. Барымдаалыг херекти кым-даа балап шыдавас. Чонуну ынакшынын чаалап алган "Шын" солун черле чүвү көрбөдү дээр — араттарын хосталганы, ханныг репрессиялар, буступ дүшкен коммунист партиянын чагырылдуулар ажилдаарга, сайзыраңгай социализм, эде тургузуушкун, демократия... Амдырал өскөрүлөп турган, "Шын" солун көзүңгөн бунду бөзүн тыртпаан, сирлеш дивээң, өскөрүлбээң.

Араттарын "Шын" солунунун эң баштайгы дугаары 1925 чылдын 8 айнын 31-де үнгөн. Тывадал чугаалаарга, чырык хун көрүп, чылбай сунгүп, төртүтүңгөн хун-дүр ийиң. Ынчап-ажок сөөлүрлерин-даа арай билбей чоран-дыр бис, оон-биле кады тыва журналистика база төртүтүңгөн. Оон бээр ам 75 чыл чедип турар-дыр.

"Шын" солунунун эң баштайгы дугаары база, чаш уруг ышкаш, ыс-сынылде төртүтүңгөн. Ол дугайында С. Будалов деп кижинин сактышынын архивтен номчона мен. Ында мынчаар бижип турар:

"Хол-биле өрүп чыскаган аар коргулук арминнары негөй тоннарлыг долдаш-далдаш дүргөн аажылыг ур-хөйлоор хол-биле долгап перлоор станокче аржыг аптар чыда, төлдүгүп оокунукаш, төп олганнар. Ынчангаш бунду солуну катал кылдыр ужурга таварышканнар. Оон хараазын солун баштайгы тыва солунун баштайгы дугаары бир ай ололдоп үнгөн."

"Шын" солунун хөй-ле кижилер редакторлап келген. Оларын аразында бодум база бар мен. Ынчап-даа кым-нын эвээш, кымнын үр ажилдооны хамаан, кааа-даа хөй чылдарда чүвүр элдерге, төлтөшкүн алаар чорду бөдүм көрүп бүзүрээ мен. Ол үеде партия солунарын баштары көнөргөн хоочуннар редакторлап турган. Мен ынчан ССР-де бөзүн эң анык редактор турдум.

Борта өскөрүндө-даа, мени-даа канчаар, эң баштайгыларын ааары тоң чугула деп болду тур мен. Амгы эртем-биллиги болбазыны шагда эвес, ол бундулук үеде солун редакторлаары, ону хөвирлери эвечир турбаан. Ынчангаш "Шын" солунун бир дугаар эргелиг эргелекчизи (редактору) — Ховалыг Маннай-Байыр. "Эргелиг" дээрге чугула, кол, бир дугаар дээр сөс-тур. Ол Чөөн-Хемчик жомунуна Хөндөрчү чурттуг кизи, Улаан-Баторга эртем чедип алган. Маннай-Байыры "Тываны японга салаар деп турган контр үт сегги, бүтпес идегет" дээш, 1938 чылдын декабрыда боолуп шынчкен.

"Шынның" үш дугаар редактору — Адыг-Түлүш Хемчик-оол. Ону бичимде хөй катап көргөн болгаш элээн эки билдир мен, чүге дээрге Хемчик-оол авамнын чөзөни киж. Оон кадайы Мар-тыкпаа кырган-авай Хову-Аксинга чокка чедир чурттап чорду, уруг-дары ам-даа бар. Хемчик-оолду база 1938 чылда боолуп шынчкенин бүгү Тыва билдир.

Устүндө барымдааларын уржуу-биле "Шынның" төөгүзү хан-биле эгелээн деп турар чылда-гааным ол. "Шын" солуну школага өөрениринин мурунда-ла номчуп эгелээң мен. Ынчан улуг улусту тыва бижик өөренир болгумун-ге авам, ачамнын кы-йыныга кыстынын алгаш, домактарын номчуптар аларган мен. Ам сактып чоруурумга, кижилерин дилди дүргөн "сынып" дээш боор, "Шынның" арынарынга мындыг ты-выктарын, үлөгөр до-мактарын, дүргөн-чуга-ларын эитин парлаар турган: "Мун кара хоюм үш кара кошкарлыг" ("Шын" солун боду), "Чылаң орай-арай чылбы-раар", "Бо дагың боду ак, дө дагың бажы ак" дээш, оон-даа өске. Ынчан, кандыг-бир үжөн шаа чыл болгаш, "Шын" солуну бодум база редакторлай бээр мен деп чүве уганынга кайын кирген боор ийик.

Буу-хаа революцияга болаарга, чеже-даа маажым болза, эволюция келдиг деп билдир мен. Бөдүүстүп болгаш улус төрөдүн хөгжүлдезинин дүрүмү кижилерин күзөл-соруудан хамаарышпас, оларын кым-даа дүргөдөп азы оожум-дууштыр шыдавас болгай. Нийтиледип капитал-ликти үе-чаазын ажа халыыр, дүргөдөзүң кылыр деп хөөрөп тургаш, ам кандыг байдалда келгенности элдепсинип көрүп тур ышкыбай бис.

"Шын" солунун ады революциянын эвес, эволюциянын оруун эртен: "Эрге-шөлээлиг Танды-Тыва", "Тыванын араттын шыны", "Увен", "Шын". 1930 чылга чедир тыва бижик чок турганында "Шын" солун баштай эрги моол үжүк-биле үнүп турган. Кажан латин бижикке дөзөөлөөн чаа тыва бижик тылтып кээрге, ол бодунун төрөзүн дилчөөш шылчезэн.

"Шын" солун дээрге — амыг Тыванын төөгүзүлдүр. Оон арынарынга Танды-Тыванын, Тыва Арат Республикаынын, Тыва Автономнуг облустун, Тыва Автономнуг Совет Социалистик Республикаынын, Тыва Республиканын эртен оруктарынын үе-чадалары бунду-биле чырытынган. "Шын" солун дээрге — бистин амдыралыныстың энциклопедиязы-дыр. ТАР-нын, Тыва АССР-нин, ТР-нің Конституциялары база эң мурун "Шынга" парлаатынгаларын, эртемден лама Лопсан-Чинматтин, улуг башка А. Пальмбахтын үндезилээни чаа тыва

бижиктер база эгезинде оон арынарынга кестүп келгилээң, ТАР-ның тургустунганынын, ТАР-ның ССР-ге хөрүүленине бактааганынын дугайында төөгүлүг чарлыктар, намын болгаш чазактың доктаал-саавырлары ааа үнүп тургулаан. Ынчап кээрге, "Шын" солун араттарын хунуңу ма-наар башкызы, суртаал-чызы, өг бурузунге өөредилге ному болуп турган. Ам-даа ындыг.

"Шын" солунун дугаарларын авам, ачам көктөш, ханага чып алыр турган. Олар чыл санында көвүдөй бээрге-даа, черле октавас, өл-чаш дөгбөс, хат-салгын чөтөс куй-ларга сун каар чүве. Хөй кадарып чораш, оларын боду номчуп бээр турган мен.

Педучилище соонда "СЫЛДЫСЧЫГАШКА" харысаалгалыг секретарылап, институт соонда "Тыванын аныктарына" редакторлап ажилдааш, Москвага сургуул доос-каш келгеш, "Шын" солунун редакторлай берген мен. Ынчан 30 хар-ны чаа-ла ажил, амдыралымын эң анык хып дээр үезин "Шын" солунга баралгаткан мен. Чуртталгада ол эң-не солун чылдар бооп ар-каан, оон дугайында бунду ном-даа бижип болур. Эмээң каш чылдарда "Шынга" ажилдаанын аас-кежим деп савал чоруур мен. Ынак солундан ам-даа чарыл-баан мен.

"Шынга" ажилдап тургаш, Тывага эң баштайгы профессионалдыг журналистер эвилелин тургусчур чаагай үлүг менээ база таварышкан. Ол эвилелин эң баштайгы даргазы турдум. ССР-ның Журналистер эвилелин тургусчур чаагай үлүг менээ база таварышкан. Ол эвилелин эң баштайгы даргазы турдум. ССР-ның Журналистер эвилелин тургусчур чаагай үлүг менээ база таварышкан. Ол эвилелин эң баштайгы даргазы турдум. ССР-ның Журналистер эвилелин тургусчур чаагай үлүг менээ база таварышкан.

Мен "Шынга" ажилдап турдумда, Хрушев "коммунизминин" дээди чадазын эртен, оу "кадымын байдалы-биле" эргеле-дүжүлдүң чарлыктары бодум очулдуруп, бижик кагар мааныга парлаанымын сактып олур мен. Журналистерге Хрушев черле амыр-дыш бербей турган. Сугуз чугаазынын хөй-даа кончуг, оу ыяа-ла парлаан дээр. Телетайп дамчыштыр келген сөстү баш удур очулдуруп алган турувуста, күжүр Никита "текстивен

үндүм" дээр соонда, база эңдере тө каапкаш баар. Ынчангаш баштайгы чугааны чүмү-биле ап октапкаш, чаа немелдени очулдуруп эгелээр бис. Ынчап баарымыска, "мындыг даргалар бо, уштуп, суп, ойнап туруп бээр" дээш, корректор уругла-рымыс биске хорадап шаг боорлар. Шақ ынчаар-ла адар даңны аты ажилдап турдувус. Ол ынчап тур-гаш, ам каттырчыг, ол үени-биле алгыра, харын айылдыг чамдык байдал-дарга база таваржып тур-гулаан бис.

Халап чүве боор, бир катап "Хрушев келди" деп домакты "Хрушев келди", деп үндүрүпкеш, "үш дугаар каатка" (обкомга) кызыл билдиктен чарлыр чакан мен. Устүндө чугааладым, Никита Сергеевич, шынап-ла, келдир кизи болгай. Бир эвес 30-40-50 чылдар үези турган болза, "контр" дээш амы-тындан-даа чарлыр чыгып турган боор мен. Чаан бооп, ынчан "Хрушев шылбарыны" дүжүп кел-лер турган чүве.

Мээр үеде "Шын" солуну шагда-ла редак-торлап каапкан Б. Хөвө-мей, М. Лүндүп, С. Самба-Лүндүп, Д. Бегзи дээр ыш-каш боду буткен шыраак журналистер ажилдап турган. Кымнарын чок дээр: машинага какпы-шаан, теппипшаан улдуп үе бээр С. Кызыл-оол, М. Сагды, М. Толчаа, оон ынай В. Байыр, А. Алдын-Херел, С. Чыгжит, С. Шой-гу, М. Кара-Тоннуг, К. Кун-дуп, А. Кызыл-оол, Т. Кы-зыл-оол, С. Маады, Б. Ка-рашпай, С. Тас-оол, А. Аир, Б. Дирчин, М. Смирнова, Г. Монгуш, А. Содунам, О. Данчай-оол, О. Сири-нич, А. Демир-оол, О. Өө-өн, машинакчы А. Ар-жакова дээрге боду орук хирезинде, тыва дылга чазыгынын бөзүн эле хат каар турган. Өршөзүп көрүңер, эш-өөрүмүнү дөгөрезин адап чөтпөс-тир мен.

БИР КАТАП "ДҮНЕКИ КЫЗЫЛ" деп арын үндүр-рөп дикшен бис. Ынчангаш күжүр "шынапчар" хоорайда дүне ажилдары организациаларын эргип чорупканнар: заводтар, реалбаза, шагдаа болгаш ээриктир сөгөдөр чө-лөр, эмнедери... Түвөл кара хөк болган чоор: О. Кудур-оол хлеб за-водунга баргаш, булочка-лардан ишти шөртө берген келди, Т. Кызыл-оол пиво заводундан ында-ла, келдир боду дилы долгай, чугаалай албас келди, А. Аир ээриктир сөгөдир чө-ре бич кижиге караан көгөртир шаштырып алган боду, уругларымыс Г. Монгуш, М. Смирнова суглар кезер эмнедген мырнай кузуп чедип келгенер болгай. Ынчаар тоол-мак болуп турган, үндүргөн арнымыс дыка солун болган.

Ынчан "Шынның" кол-лективинге бот-тыгынын уран чүүл ажилы, шынап-ла, хайып турган. Хөйүнү ырынга бодум башташ-туруптар мен. Субота санында репетиция үзүүргөдир бис. Мээр "Эвээң танаан" деп шим-

ни-даа ойнап турдулар. Ону Чедернин клуунуна С. Шойгу өөрүңү орукка ап чоран хөзөнини сценада стол кырынга салып алгаш, ойнап тургаш, ону дөгөрезин чиккен чери база бар. Фотограф С. Фоктистов скрипкалааш, О. Нам-чылак гитаралааш, ырла-жыр турган. М. Маный, Т. Кара-Тоннуг, Д. Ор-гу-тулган ырлар, Г. Бады-Сагаан тулган танчылаар болгай. Ол шагда филар-мония турган эвес, пар-тия конференцияларыга бөзүн бастер концерт көргүзөр турдувус.

Беза бир көскү ажы-лыныс улусчу дружинага кырылгенис турган. Хоорайга корум-чурум тудар дээш, уйгу-чылы чок чоруп турган бис. Ээлеч келирге, эр-хөрээ-жен, арган-кырган дивес, шуптувус дежурныйлап үнер бис. Борта база элдеп ужурадал тургу-лаан. Бир катап чолачы-мыс М. Лопатин, бухгалтерияс В. Сатаев, за-хоузув Н. Уколов, кас-сиривис В. Вагаева суг-лар "дружитьел" (ын-чаар баштапкан чуга-лажыр улус бис) чораш, кудумчуга дүне водка шили чууктап орган ондатра тудуп эккелген-ер. Ону ээриктир сөгө-дир черже апаар дээр-выска, элээр боорга, паркта сепче салышкан бис. Беза бир катап О. Кудур-оол дружиниктеп чораш, "он беш хонук-тай" берген. Хуусаазын үе баскан, чедип кээрге, ажилындан үндүр көө-лүр дээш сирга муң-дурарымга, менээ шагда-лар болгаш "декабристер" дугайында кончуг эки репортаж көргүскеш, "мону бижир дээр, ара-га ижип алгаш, өжөтээр кирдим" дээрге, аксым хак дээр болбас ийикпе. "Он беш хонук" дугайында доктаал шагда декабрь айда үңгөй чүвө-дир. Дружинанын командири бодум турдум. Оон-на "Милициянын тергенин" деп хөрөк демдээ-биле шаңнаткан мен.

Солуну үе турган ам! Сөөлүнде назы-харым дөгү бергеш, мындыг дөрт олуруг бижээни үндезиниң чүве: "Шын"-на солун бажыныга таанымал ажил кылыскаар мен. "Шын"-на солун арынары Данни атсы номчуксар мен. Чонуну ынак солуну "Шынның" илдекчилиг бижакчилеринге, бүгү номчукчуларга, язы-буру үелерде ааа ажилдап чоран кижилерге, жур-налистерге алак соонда күзээрим мындыг:

Бо чаа үнүп келген 2000 чылда "Шынның" 75 харлаар, ынчангаш оон дугайында чылыг-чым-чак сөстөрлиг сактыш-кынаары, чүүлдерин, чагааларын, тырттыг чуруктары артырып, ынак солунуустун төөгү-зүн бижип каап керээ-лиңер!

"Шынның" номчук-чузу, бижикчизи, чыгы-чызы, редактору чоран Кызыл-Эник КУДАЖЫ.

ДАВАННАРЫ ТАСТАП ЭГЕЛЭЭН

(Томчуу. Эгези 1-ги арыңдо). — Молдын күжүң чидир-бес, оон дөңгөлдөзүн кошкатпас дээ, бир-ле дугаарында чип турар чөми улуг салдарын чедир дээр болгай, курловырлап алган ма-лынар чөми кайы хирел? — Эрткен чымын белек-кеп алган малыныс чөми-ден "Кара-Хаак" совхоз-гун сөгенин "Тивелге" совхозта сараттаан. База ол ышкаш Эрбекте, Баян-Колда мал чөми төңүп турар. А мал чөми төңүн ажил-агыларже сөгөн биле дус сөөртүп чедир-Халыр бергеделик турар. Халыр техника бар-лаа болза, ону шимчедирини айтырып нарындап турар. Оон-биле чергелештир

малдын коданнар-биле харылавыс үзүлгөн. Ын-чалза-даа оон-моон шаа-выс-биле тылтынып, сөөр-түңүп, ааа олурбайн, дүң-хүн дивейн хөмчөгөл-р алдып турарын демдег-лезе эки боор. Эртен чылы бергелер-ни база малчынар ке-жинге чүктөп эртен бол-гаш, бо чылын шорку белек-кедиг кыштаглашыкыче киргенер. Ылагың одаар чүүл айтырычыне кичээ-гейни угландырган. Арга-дуржулгалыг малчынар көрөжөни, ыяжин баш удур-ла белекчигилеп ал-ганы кончуг өөрүнчүг меээ болган. — Хөй олдаашкын түлүктөн эгелэй бээр, малчынарнын өзүлүг

чымшыгы ажылы эгелээр болгай. Бо талазы-биле бөлөкчелер кандыгыл? — Чугула айтырыг сал-дыды. Нийтизи-биле бисте 18 төрүүр колан бар. Оларын чедизи Баян-Колда, бежи Кара-Хаакта, алдызы Эрбекте. Бо чылын кожуңга төрүүр малың тарып боозадылганы болгаш эдержилгенин орайтады кылган бис. Ынчангаш хөй төрүдүлгези март айнын 23-тен ынай — орайтады эгелээр. Ону черле ынчаар кылган ужуру, сорулазы-даа ол. Моон мурунда хөй олдаашкын кончуг соолта-ла эгелэй бээр турган. Малчынар кадат үезинде ийи-чангыс хөй

төрүлгөргө, ол чаш хура-ганы бирде хөй мал ара-зынга көрбөй-даа баар. А дүңдөлөргө ыжаага улаш-тыра бээрге, мырнай бө-реге. Каа хонганда чаа төрөзүн хөйү дөмөйлө-үндүр оюктары апаар. Ынчан хөйларын эмгел-лери донор, шыныгар о-ни келерезе аарып (идур). Хөй төрүг бергенде, ааа хөй ажалда, хай-наарал негитинер болгай. Бирги элчегде, чаа тө-рөзүн мал сүткүр болуңу дээш, ааа хоолулуг чөм-өр чиртир. Ынчангаш бо чугаамада шыгач чыдар малыныс чөми "Көк-Тей" совхозта 80 тонна курлавыр сөгенивис бар дээрим ол-дур ийиң. Оон аныгда хөй төрүг берзе, чедештир дээр Эрбек-те, Баян-Колда суланым

бар. Ол үеде Кара-Хаак, Шамбалыг улусу база дузалар болганнар. Ийи-де, хөй олдаашкын түлүктөй бээрге, малдын ээлери, сакмаанчиктер мырнай хирны-боксунга чөм бөзүн ижеринден чай алдымай баар болгай. А аш-чөм төне бээрге, чүдөн-ла берге. Ынчан-гаш малчынарнын ажи-чөмөгө немеле кылдыр кодан бурузунге бо чоокку үеде 3 шоодай соктап чир таранын, 2 шоодай далганы үеде чедирген. Сөөлү үеде малчынар шалын деп чүве көрбөй турары кайла-да бидин-дир болгай. Ынчангаш оларын ажилдап каан шалыннын орунуга на-тура-биле санжыры чан-чыл аларган. Ааа үнде-зилээш, Эрбектин мал-чынарынга шалын орун-у

га, макарон аймаанын кылгылары база чылы мал ээдин үлээн. Баян-Колдуң малчынары хөй кезин хөйлууг болгаш кодан бурузунде 4 хөйну кыштап чир чижинге немей берген. — Сөөлү үеде мал ажы-лында өскөрүлгөлөр болбаан, чарттыгын не-мөшкөн чүүлдер чок-ла дээр. Ааа хамаарыштыр силернин бодалыңар кандыгыл, Николай Чычан-оолович? — Ааа каттыжар мен. Чүге дизе шаандагы ыш-каш кырындан дуза кадар, чээли бээр деп чүве чок-тур. Хүндөн-хүнчө мал-чынарын амдырал хандырылгасы баксырап орат. Мал продукция-нын өртөз чик. Колдуун-да малчынарын назы-хары улгаткан. Анык

назынында олар күрүне малы малдап чоран бол-гаш, ам-даа ол-ла хөвээр, кизи бүрүзү күрүнеңи каш малын ап алгаш, ааа сылдагал болуңуң чуртун ээлеп орат. Оор-сук мырнай келе-рер барган. Мал кадарчы-ларын хары-даа боолуп тургаш, малын олардан хунаап ап турар таварыл-галар хөй-дур. Шақ мын-диг берге ү

Келдиришкн
БЕРГЕДЭЭШ-
КИННЕРЛИГ

Республиканың чылда пунктунуң келдиришкн үезинде Кызыл-Кунгуртук, Кызыл-Тоора-Хем, Кызыл - Кара-Хөл агаар оруу үзүктөлөр. Кывар-чаар чүддөрүнн чедишпези-биле "Тыва авиашугум" акционер нитилел чыл санымда-ла аргыштырылганы үзүктөлдирип турар.

Шериг албанынче хамааттыларын келдиртир талазы-биле хемчеглерге ажыдаар тус чер бюджетиниң сан-хөвү шупт буураан. Ылаңгыя иштеп-суреринге ажыглаар акша-хөргөңи чедишпестеэн. Кийгиртип келдирткенерни ашкарып-үмөргөңи, оларнын хууда херектерин шывардыг демдегеп, четчелээринге типология чырыгдалдары өскөн. Республиканың тус чер бюджетинде "Күс-99" келдиришкнни хандырынга чүглө 54 муң рубльди үндүргөн. Ону безин 9-10 муң рубльде үүрмөктөп аң тургач чырыгдалар.

Тыва Республиканың Шериг комиссарының бөгүнге чедир республика деннелинге дүүшкөк тускай чымдал пунктунуң чок. Амгы пункт 1947 чылда-ла туттунган бора-бүдүн орав-сава. Оон капитал турдуу чагыс-даа удаа чоруттунмаан, шериг назылыгыларнын агаа түр турарынга дүүшпес. Чүге дээрге пунктунуң байдалы санитар-гигиена негелделеринге дүүшпей турар. РФ-тиң өске бүгү субъектилерни тускай чымдал пунктунуң чүглө бисте ыңдыг багай болуп турар.

Чурттакчы көдээ черлер биле кожуннар төптөрүнн автотех харылзаазы багай. Ычангаш кожуннарнын шериг комиссарияттарынга шериг назылыгыларны дажылап чедирери бергедээшкннерлиг.

XX чүс чылдың сөөлгү чылынын кол болуушкуну —
Ада-чурттун дайынынга Тиилелгениң 55 чыл ою

УТТУНДУРБАС, ТӨӨГҮЛҮГ

Россия Федерациязынын хөй националдыг чону болгаш Хамаарышпас Күрүнелерниң Демнежилге чурттары 1941-1945 чылдарда Ада-чурттун Улуг дайынынга Тиилелгениң 55 чылын 2000 чылдың май 9-та демдеглээр. Бо байырлардың онзагай ужур-дузалыын барымдаалаш, Тыва Республиканың Чазаа доктаалы-биле ону белетпээр болгаш эртирер организастыг комитети тургускан. Оон удуртукчузунга ТР-ниң Чазак Баштыңының оралакчызы В. Г. Вальковту томуйлаан. Оргкомитет белеткел ажылдарын чорудуп эгелей берген.

1941 чылдың июнь 22-де фашисттер Германия оор езу-биле Совет Эвилелинче халдап, оон төөгүзүнге турбаан аар болгаш хан төөгүүшкүнүг дайынны эгелээн. Дайынның баштайгы үезинде түр бергелерге таварышса-даа, совет улус, оон Чепсектег күштери маадырлыг тулчуп тургаш, фашисттер дээрбечилериниң шавар халдаашкыннарын доктааткаш, араатанзыг дайынны чылча шапкаш, кайгамчыктыг улуг тиилелгени чедип алган.

Совет Эвилелинче фашистерниң халдаанының бирги хүнүндө эгелээш, Тываның арат чону, оон нам, Чазаа чангыс кижиге бир демниг көдүрлүп үнгөш, ССРЭ-ни деткип, анаа бүгү талаалыг дузаны чедирип тургаш, тиилелгени чедип алырынга бодунун биче эвес үлүүн кирген. Совет Эвилелинче фашисттер Германиянын оор езу-биле халдаан хүнүнде, 1941 чылдың июнь 22-де Тыва Арат Республиканың улустун Улуг Хуралы болган, анаа Декларацияны хүлээп алган. Ында ССРЭ-ни камгалаар дээш тыва улус бүгү күжүн салырын, херек болза, амы-тыннын харам чокка бээрин айткан. Тываның арат чону ол сорулганы херек кырында боттандырган. Совет улуска, оон Кызыл Шеринге хөй акша түнүгүг белеткери, мал-маганы дузалаан. Тываның эң эки оолдар, кыстары боо-монгузун холга туткаш, Совет Эвилелинче хөй национал улустары-биле кады немес эжелекчилерге удур маадырлыгы-биле дайындашкан. Ада-чурттун Улуг дайынныг киришкен эки турачы танкист Михаил Конгар бодунун сактышкынынга мынчаар бижээн: "1941 чылдың июнь 22-нин хүнүнде Кызыл хоорайга болган ТАР-нын улустун Улуг Хуралыга олурушкан мен. Ол-ла кезээ хоорай саданың Ногаан театрынга хөй кижиге киржикчилег улуг митинг база эртен. Оон киржикчилери фашисттер Германиянын Совет Эвилелинче оор езу-биле халдаанынга боттарынын киленин илередип, акы-думна совет улуска бүгү талазы-биле дузалаарын, оон кедетыве, Кызыл Шериг-биле кады тулчуп кириптеринге беленин илереткен.

Кезээ бажыңымга чанып келгеш, хуумда ССРЭ-ге чүгү дузалаар кижиге боор мен деп боданым, ол дүне барык уйдугум-даа келбээн. Эртенінде фронттуге мени эки тура-биле чорудар дугайында билдирешкнни ТАР-нын Шериг яамызынга чедирип бердим. Харызы чиде бээрге, ийи дугаарын бижидим. Оон соонда билдирешкнни намнын Теп Комитетинге, ССРЭ-ниң элчини дамчыттыр Совет Чазакка кирдим. Дөрт удаа дилег билдирешкнни киргеним ол. Оон-биле чергелештир Кызыл Шеринге белек чорударын утпайн турдум. 600 акшаның тууда бодун, 5 муң акшаның белээн берип, кездээге турган 9 инээмин, 2 адымны халаска дузалаан мен.

Ычан шериг херээнге өөренири хүнүн чугула негелдези чүве болгай. Хоорайнын ополченериниң данзызынга кирип алгаш, лаңчы боон, станоктуг пулеметту, шериг херээнге өөренип турдувус, шылгал-даларны эки дужааган бис. Оон соонда танк техниканыңга үш ай өөрөнгөш, танкист мергенжилдин шыңзылганын алдым. Ынчаар белеткенип турумда, мээң дайынга эки тура-биле киржир дээн дилээмин хандырган. Баштай танкист он бир эки турачыларын фронттуге чорударын шийтирилээн. 1943 чылдың май 19-та ТАР-га турган ССРЭ-нин элчини ТАР-нын удуртукчулары-биле кады бистерни хүлээп алган. Шериг хептерни бистерге кедирипкен. Май 20-нын хүнүнде эртенниниң 8 шакта эки турачыларын үдээн Кызылдың амжилчы чоннарын хөй кижиге киржикчилег митингиз болган. Төрөөн чуртунуң херээ дээш маадырлыг, эрес-дидим тулчун, тиилелгени эеп чанып келирин бистерге олар чагаан.

Бистер шупту он бир кижиге бис. Олар болза: мен, Чүргүй-оол Хомушкуну, Нурсат Тулуш, Бортуй-оол Оюн, Кызыл-Тас, Биче-оол Бай-Кара, Уйкут-оол, Сайын-оол, Дыртук Ондар, Шойдун, Идам. Моон чоруткаш, Горький хоорайнын чанынга турган танк кезээнге каттышкаш, дайын үезинде эн-не массалыг, дайынчы күчүлүг Т-34 деп танкыны алды ай дургузунда өөренип алгаш, фронттуге кирген бис—деп, эки турачы айткан. Тура-сорухтуг эки турачы он бир танкист Ада-чурттун Улуг дайынныг киржири-биле Тываныңдан чоруур деп турда, оларны бөлүү-биле 1943 чылдың майда чурукка тирттирип алган. Фото-чурукту Алдан-Маадыр аттыг музейде шыгжап, кадагалап турар. Оон бээр эвээш эвес 57 чылдар билдиртпейн ужулуп эрте берген. Олар Ада-чурттун Улуг дайыннын чылдарында интернационалдыг хүлээлгезин ыдыкты-биле күүсеткен Тываның маадырлыг, алдарлыг оолдары-дыр. Эки турачыларнын үжү дайын шөлүнге эрес-дидим тулчуп тургаш, амы-тыннын чарылган. Чүргүй-оол Хомушкуну, Совет Эвилелинче Маадырды атка төлөптиг болган. Өскелери Чазактын хөй саныг орден-нер болгаш медальдары-биле шаңнатканнар. Алды эки турачы танкистер дайыннан Тыванынче эеп чанып келгеш, оон экономиказын, социал адырын, культуразын хөгжүдөр херекке боттарынын төлөптиг күш-ажылчы үлүүн киргенер. Олар ам бистин аравыста чок. Тыва эки турачы танкистерниң дугайында солунуң арынарныг моон сонгаарда бижир бис, оларнын маадырлыг чоруу кажанда уттундурбас.

Тыва-сорухтуг эки турачы он бир танкист Ада-чурттун Улуг дайынныг киржири-биле Тываныңдан чоруур деп турда, оларны бөлүү-биле 1943 чылдың майда чурукка тирттирип алган. Фото-чурукту Алдан-Маадыр аттыг музейде шыгжап, кадагалап турар. Оон бээр эвээш эвес 57 чылдар билдиртпейн ужулуп эрте берген. Олар Ада-чурттун Улуг дайыннын чылдарында интернационалдыг хүлээлгезин ыдыкты-биле күүсеткен Тываның маадырлыг, алдарлыг оолдары-дыр. Эки турачыларнын үжү дайын шөлүнге эрес-дидим тулчуп тургаш, амы-тыннын чарылган. Чүргүй-оол Хомушкуну, Совет Эвилелинче Маадырды атка төлөптиг болган. Өскелери Чазактын хөй саныг орден-нер болгаш медальдары-биле шаңнатканнар. Алды эки турачы танкистер дайыннан Тыванынче эеп чанып келгеш, оон экономиказын, социал адырын, культуразын хөгжүдөр херекке боттарынын төлөптиг күш-ажылчы үлүүн киргенер. Олар ам бистин аравыста чок. Тыва эки турачы танкистерниң дугайында солунуң арынарныг моон сонгаарда бижир бис, оларнын маадырлыг чоруу кажанда уттундурбас.

Таян-оол ХЕРТЕК.

Кара-оол НАТТИЙ-ООЛ

ЧОНУҢ СӨЗҮ

Дага чок аът дошка тепкеш, хөңгүң. Тайып дүжүп күдүрүп боор. Аар үүле таварышкаш, Аа дүжүп база болур. Деткимче чок кижиге ыңдыг. Хоомайын шалып алгаш, Хомудалдыг артын болгай. Тепкеш умар чери көвей. Эки-бакты ылгап көөрдө. Доштуг черлеп кежеринде, Эчпаныгга чедип аарда, Дораан адын дагазын көр. Угаадылгыг човуя чагымы. Сорул салып шимчегирде, Урдуянганны эзерин боор. Соон-мурнуң дегерип чор. Дага чок аът дошка таар. Боданмай, шыдавазың Даңгаар ону утпайн чору. Моондактарга богул боор сен. Чонуң сөзү "даган" олдур. Шинтирлээр арга тыппай, Човагыммай, ону сагы. Чилчяң үзүп алза.

АДА-ИЕМ
ЧАГЫГ СӨЗҮ

Мурнув көрүп, иделгем оду чүве. муну угап. Адам сөзү— ажыг-шүжүг мунгаралды мунчулуунга мундурбас деп, ажып эртер күжүм чүве. Авам күжүр ажы-төүлүн чагып чорду— Оларым чок болгай бодза, Ава чок бол — оон сөзү окуп чиптээ. опчок чүрээм олдап-истап чоруур мйнаан. Чеди шыгаш, чагыс кезер— Амыдырал агымыга шүүредип, азып-тешип, аймап-хөлөп артын мйнаан. Серемчилел сенээ эш боор чепсез-дир деп, Адам күжүр азырганчыг бичимден-не ай деп чорду. Ада чок бол — оон сөзү олчан артык. Ие сөзү киритинмес. Хоор чонум көпка оруу хорумналбаан. Амыдырал-чуртталгамнын, Иян буду, Хомудалды хойнум долдур иян холу олар чүве. Оларым бар болган болгаш олча-омак оруум каастаан ор мен мйнаан. Арат чонум аразындан азып чиппей Човашкынын ада-ием чагыг сөзү— алам долдур амап чор мен. чонунуң кежиян чүктөдипкен чоргаар чурттап чорурум бо. Ием сөзү— ишти-баарым чылдып чоруур.

КИЖИ ЧҮРЭЭ
КЭЭРГЕНЧИГ

Канчангаш-ла хевим орду берген болза, Кандыг-ла-бир посту кожуп авам хөөкүй Чамай шаап бээр, оон соонда амыраар мен— Чамашкылыг хептиг өскөн эр-дир мен ийин. Кедер хептер эргинди чок чамап, селип Кедизинге чедер кылдыр эдилеп каар. Кижиге чүрээ кээргенчиг, ону солуур, Кийриштирер, чамап, солуур чүвези чок. Эки кижиге сөзү-биле кижиге чүрээ Эниеп, чаартып, дугадалып чамангаан боор. Багай сеткил кээргээр бе, чүрөккелен Балыглай шаап, ора тыртып чораваныг боор. Дескиндир чоруур чонум буюв-кежиге Демниңиң кээр чагаай сеткил деткимчези, Орбаан солаан чамашкы дег сеткилининиң Орбак-самдар талааларын дуглап чорлар. Чоорганналган чонум сөзү чуртталгамнын Чогумчалыг оруун айтты чоруурундан Самдарабас, хөй-аът-биле эрес чоруур Чамашкылыг хептиг өскөн эр-дир мен ийин.

КОЧАЛДА СУГ

Кезээ куткан кочалда суг донуп калыр Кедергей дээн соок дүне малчын сугга Өшкү кежи чагы-биле шуглап каарга, Өлүг ышкаш чыргап хонган үрен чордум. Оттуп келген, өгдө чагыс кижиге-даа чок. Олар-белчир, малын көрүп шупту үнгөн. Изиг-дээр чылынын орта хевим кеткен. Ижиптер дээш кочалдарда сугда бардим. Хымыш-биле сугну ускан, шак доң ийин. Кышкы тыныш үүлөзүн бүүрүп каан. Дунуң соогун билбейн хонгаш ыткан эр, Дүвү далаш отта-кесте, пашта бардим. Хайындырганым шайын эзип олурумда, Хаалдадан малчын кызы кирип олур. "Уйгу-хавы" дивезин дээн сеткилим боор Уругдыва аяк шайын куткаш суудум. Шырыгыг донган уруг аартаан шайдан Чымыкканын чазык арны сөгел берди. Ону көргөш күдээзирээн мээң чүрээм Отта тиккен пашта суг-ла хөөрөп үдүм.

Вилена ООРЖАК.

Бурунгаар чүткүлдүглер
АНМААР СЫҢМАС
ТАРААЛЫГ

Ажыл-ишке кызык кижиниң тарып алган тарааның дүжүдү элбек, чаагай болур дээрзин амыдыралдан көрүп болур. Ыдыг кызык амжилчын кижилерниң бирээзинге Суг-Аксы суурда "Уран" арат ажыл-агыйнын удуртукчузу Уран-оол Содунамович Монгушту хамаарыштырып болур. Оон өөнүң ишти Таяншаан-ооловнаны бичин сайгарлыкчыга сававышаан, ону база-ла мактавастың аргазы чок. Олар каш чыл бурунгаар а м н х у д а с а й г а р ы л б ы ш а а н, хуузууда чүк машиназы-биле языв-бүрү чүктөр сөөртүп, чонун дилээн кылып тургаш, шору хөнүй бергенер. Хөмүрдүш, ыш дээш сөөртпес, кылбас-ла ажылы чок.

гадан 15 центнери алгаш, вивитиз-биле 16 тонна ажыг тараа дүжүдүн ажаап алган. Тарааның чемижи чаагай, сула кырлыг-кара чок арыг болган. Күрүнеден чөп алган 2 тонна таразын ол-ла дүжүдү-биле доп-дораан төлөп берип, өрөзүн бүрүнү-биле эгидип, үзе санашкан. Тараанын кылаш-тас кылдыр арыглаш, келир чылын тарып тараа үрезиниң амаарда шыгжап, магадылап алган. Артыканын сайгарып, чамдызын чяг далганга орнааш, ол-бо черлерде сандылап турарлар. Артыкшыдыг, амыдыралдан дашкаар тараанын ындамында дөргүл-төрелдеринге, акы-думмаларыгга хире-шаа-биле чедштирив, буювныг холдарын суруп турарлар. База ол ышкаш Ман-чүрөктө чылдың дөрт эргилдезинде чурттап турар Таяншаан авазына кыштап чир тарааны сөөртүп чедирип бергенер.

Бо шаг багында адыш ишти хире дайнам тараа адын-биле дөмөй үнелиг дээрзинге номчукчулар мээң-биле чөлшээржир боор. Ажыг дерин төп тургаш, ава чериниң кежиян четтирип, амдан-сүүзүнүг, арбын дүжүтүг ак-тарааны ажаап өстүрүп турар Уран-оол, Таяншаар баштайгы чедикшинерге улам сорук киргеш, ам бо 2000 чыл-дың чазынында 10 гектар черге тараа тарырын шийтирлеп алганнар. Шыраак амыдырал-чуртталганың көпка оруун туттунган Уран-оол, Таяншаан Монгуштар чүгле ажыл-ишке чүткүлдүг эвес, уран-чүүлге, спортка база хандыкшылдыг, хөй-ниятиниң амыдыралыга база ыдыкпейлиг киржип турарлар. Кандыг-бир темалыг болушкунуңарга Монгуштарнын өг-бүлезин ак сеткилдери-биле деткичип, эвээш эвес үлүүн кириштирип турарлар. Оларнын уруг-лары школада эки өөрелдегилег, мезү-бүдүштүг өөреничилерге хамааржыр.

Кыштын соок үелеринде маннаар-шимчээр машина-техника ховартаан, кывар-чаар материалдың өртөк-үвези өскөн үеде безин кожуну төвүнүг болгаш ол-бо суурларда албан, организация черлериниң, амы-хууда кижилерниң дилеглерин барымдаалап, Чадаанын хөмүрдүш уургайындан хөмүр сөөртүлгезин дүң-хүн дивейн, үзүктелешкн чок сөөртүп турары өөрүнчүг.

КӨК СУГ
ДҮШКЕН

Чанындан чымчачандыр халдып эрте берген автобусту Анчымаа эскербээ. Чүглө доураа бурт дээш. Бажыңымга баарга, чагыс айтырыг — уругларын чүвүн-биле кемгерери? Сөөлүг далганы база төнгөн. Чеже чегдинер боор, акша-шалын ол үнмес. Ийи-чагыс үереге-даа, шала чуп турар ийи чүс акшазы чүү-даа чүвөгө чептес. Оода ашаа Кудеректин "адрестен" — Суурда кыдаттар келген-дир. Ажылчын эр улус хереглеп турар. Бир чылда ажылдарга, беш муң, ону төрөдөринге тууда санап берип турар. Чүглө ат салып бээр олда. А боларнын чыткан херээ чүү боор, акша-көпөк эккээр эвес, чүглө өрө "тарыш". Ал бодувус, ажы-төүлүс түрэй берди, оон орувунга барып орнапсымыса кедилгип боор. Анчымаа чаа орталанып, ужул калган чыткан ашааның көргөш, боданган.

Эх, күжүр Олямын, хөөкүй уруумуң чара-жив, идик-хевиниң кээргенчии! Авазың эрги ийдин үш чыл кедип турар. Ам школа доозарга, та чүвү кедирер чүве. Чадаанада дунжамың эрги палызын дилеп каан кижиге мен. Багай уруумуң чула кедиритер болза, чараш-тыр ийин. Улаштыр өөредип алыр дээрге, акша-төгерикке үзер. Чок! Чүглө мен ышкаш эртем-билег чок болбазын. А Шончалаймын, чүглө авазы мени хомудатпас дээш, келер арга чок эргиндиниң ыт чокка кедип алыр, кээргенчиг угааныгбаймын деп боданкаш, күжүр не ызын төп ишкериң берген. Бичин оглуңуң-даа келер үезин бодан-тарга, кандыг-даа чырык чүве чок.

Хеймерегим ачам кайыл дээш чүү дээр мен? Халап болду, оглум ийлеп ат болуру ол-дур. Бурган, ершээ! Чүңү кылып алдым! Чаш оолду чүге бодаваарым ол. Бо ашакты кижиге кайын дилээр боор дээш девидээш, отту чаштап келген. Көк суг дүшкөн боду ам кээп оожургап, хойнуңа чыткан оглум, дужунда орунда уругларын эргелдип кааш, ажылыңче аары кончуг кылашпакан.

Шынап-ла, көдээ суур-нуң базаарында кижиге кырык чүве чок. Шынап-ла, көдээ суур-нуң базаарында кижиге кырык чүве чок.

Тараан тараандар далай ышкаш чалгыр кылдыр, таалын сынмас дүжүктүр болзун дээш, улам-на күженишкннерни кош-каш кылбайн, улус-чонга макталыңарны оскунмайн, ам-даа чүглө эки чуртталга дээш, эрестиг ажилдарын, Уран-оол, Таяншаар, Ишкылар, Бораш Ондар, Суг-Хөл кожун.

Анчымаанын бичин оглу адикте, бирээш школаны доозар, ортуну алды класс,

Вилена ООРЖАК.

